

چیرۆکی لهیل و مهجنوون جیگای گومانی زۆر له توێژهوهوهکانه ههندی دهلین ئەم چیرۆکه بوونی نییه، بهلکو داستانیکی ئەفسانهیی دهستکرده، ئەمه له لایهک، له لایهکی ترهوه چیرۆکهکه له پرووی هونه ریبهوه شیتاوه و ناووک و زیده پۆیی زۆری تیدایه، دیاره سهلماندنی بوونی ئەم چیرۆکه زۆر گرنگ نییه، جا مهجنوون بوونی ههین یان نهین، ههچ له مهسهلهکه ناگۆزی، که چیرۆکیکه له نیو خه لکدا باوه، به تایبهتی له ناو عه ره به کاندایا بلامۆتهوه، پاشان بۆ ناو گهلانی تر فارس و هیند و تورک و کورد گواستراوه تهوه، جا ئەو بابته تانهی که ئەدیبان و میژوونووسانی ئەدهبی خه ریک کردووه، له زمانی عه ره بی و فارسیدا، چیرۆکی دلداری (قهیس) ی کوری مه لوه و مه جنوونی کوری عامره، توێژه وه وه کانی ئەدهب به یته کانی مه جنوونیان کۆکردوونه تهوه، ده لین گوایه به ده یان دێره شیعی بۆ زیاد کراوه وه کو بابته تیکی فۆلکلۆری مامه له ی له گهلدا کراوه، له و کارانه ی که میژوونووسانی ئەدهبی پیتوه خه ریک کردووه، ئاسۆی میژووی چیرۆکه که یه، هه ندی ده لین (قهیس و لهیل) له کاتی فه رمانه وایی ده وه له تی ئەمه وی ژیاون، ته نانه ت خاوه نی کتیبی (النجوم الزاهرة) مردنی قهیس بۆ سالی ۶۵ یان ۶۸ ه ده گه رینیتته وه، که چی خاوه نی کتیبی (شذرات الذهب) ده لی: مه جنوون له سالی ۱۷۰ ه کۆچی دوا بی کردووه، که ئەمه ش هه له یه کی میژووی چی کردووه. هه ندیکی تر پیتیانوایه که قهیس و لهیل دوو که سایه تی خه یالین هه چ بوونیکی میژووی راسته قینه یان نییه، به لکو ئەم دوو که سایه تییه له داهینانی شاعیریکی نه ناسراوه، که له خو شه ویسته که ی بیبه ش

بهراوردیک له نیوان لهیل و مهجنوونی عه ره بی و فارسی و تورکی و کوردیدا

د. کهمال مه عرووف
(زانکۆی سه لاهه دین - کۆلیژی زمان)

(۲-۱)

بووه، وهكو ره مزیتك كه سایه تی قه یسی هه لئبار دووه، تاكو نهیینی خو شه ویسته كه ی ئاشكرا نه بی، بهم جو ره هه والی چیرۆکی قه یس و له یل وهكو هه والی جیا جیا شوینی له ئه ده بیاتی عه ره بی کردۆته وه، به تایبه تی له به شی دووه می کتیبی (الأغانی) دا، تاكو له چه رخی نویدا، له لایهن ئه حمه د شه وقی وهكو کارتیکی ته واو بایه خ و گرنگی پیدراوه، شه وقی رۆلی پیشره وی بینیه وه له کۆکردنه وه ی ئه م چیرۆکه و خسته نه رووی وهكو شانۆگه ربیه کی شیعری ته واو له چوارچیه وی ئه ده بی عه ره بیدا، به لام له یل و مه جنوون له ئه ده بی فارسیدا، له و کاته وه که بۆ ئیتران گواستراوه ته وه، شیوازیکی ئه ده بی کاملی وه رگرتوه، رۆلی گرنگی ئه م کاره ش بۆ شاعیری ناو دار نیزامی گه نجه وی ده گه ریته وه، که له سه ده ی شه شه می کۆچی ژیاوه، ئه م چیرۆکه ی به (٤٥٠٠) دیره شیعر نووسیوه، زۆر له شاعیرانی تر شوینی که وتوون، وهكو ئه میر خسه ره وه هه له وی، عه بدولر حمان جامی، هاتفی، هه ربه ک له مانه ریکه ره تیکی هۆنراوه یی به ناوی (له یل و مه جنوون) هۆنیوه ته وه، هه ره ها زۆر له دیوانه کانی شاعیرانی ئیرانی ئاماژه به ناوی (له یل و مه جنوون) ده کن، هه ر له سه ده ی شه شه می کۆچی تاكو چه رخی نوئی به تایبه تی سه عدی شیرازی (٦٩٤ ک) و زۆرانی تر، پاشان ئه م چیرۆکه به هۆی ئه ده بی فارسییه وه بۆ خاکی هیندستان چوو، (ئه میر حه سه ن ده هله وی ٧٢٥ ک) ئه م چیرۆکه ی به چه ند هه زار دیر نووسیوه، گۆرانکاریشی له چیرۆکه که دا کردوه، له چه رخی نویشدا، چۆته ناو ئه ده بی عوسمانلیبه وه، شاعیرانی تورکیش به جوړی دایانریشتوه ته وه، که به ئه ده بی عه ره بی و فارسی کاریگه ربوونه، ئه و شاعیره ی که به تورکی نووسیویه تی (شاهیدی الأذرنوی ٩٠٩ ک) دياره خو شه ویستی وه ک ديارده به کی مرۆفایه تی و هه ر لایه کیش داهیتان و ئه فراندنی تیدا کردوه، به شیوازی تایبه تی خو ی دایریشتوه ته وه، هیچ گومانی تیدا نییه، که چیرۆکه که پاش گواستنه وه ی بۆ ئه ده بی ئیرانی به ئه ده بی عه ره بی کاریگه ر بووه، له گه ل پاراستنی هه ندی سیمای تایبه تی له فارسیدا، کورته ی چیرۆکه که به عه ره بی ده خه یته روو، قه یس کوری مه لوه، کوری موزاحیمی عامری، که پییان ده وت مه جنوون له یلا، واته شتی له یلی، چه ز له له یلی کچی مه هدی ده کات، هه ر له کاتی مندالیدا که

له چیا ی (توباد) حوشتره وان بوونه، له گه ل گه وره بوونیشیا ندا خو شه ویستییه که یان جیگیر ده بی، قه یس ئاماژه به م خو شه ویستییه دیرینه ده کات و ده لی:

تعلقت لیلی وهي غیر صغيرة ولم یبد للأتراب من ثديها حجم

صغیرین نرعی البهم یالیت أننا الی الیوم لم نکبر، ولم تکبر البهم (١)

(له یلی) ش ئاماژه به وه ده کات که دلداریه که یان زۆر کۆنه و وهلامی قه یس ده داته وه و ده لی:

کلانا مظهر للناس بغضا

وکل عند صاحبه مکن

وندفع بالتجمیل ضمن قوم

وفي الأحشاء منك هوی دفين (٢)

که قه یس گوئی له م قسانه ی له یلی ده بی، ده گه شیته وه تاكو درهنگانی له لای ده مینیته وه، شه و بۆ مالن ده گه ریته وه، زۆر هه ول ده دات که خه و بچیته چاوه کانییه وه، به لام بی سووده و ده بیته درێژترین شه و بۆیه ده لی:

نهارى نهار الناس حتى اذا بدالى

اللیل هزتنی الیک المضاجع

أقضى نهارى بالحديث وبالمعنى

و یجمعی والهم باللیل جامع (٣)

بیرورایه کی تر هه یه که مه جنوون کوری به کری کوری (علا ب) ه، چاوی به له یلی ده که وی و عاشقی ده بی، ماره ی ده کات، به لام نایگوازیته وه، کاره که ی له ناو خه لکیدا وا بلاوده بیته وه، که کوره مامی له یلی ده بیینی، پیتی ده لی کاره که ت کاری شه یتانه و له خو تی دوور بکه وه، مه جنوونیش بهم جو ره وهلامی ده داته وه:

یا حبذا عمل الشيطان من عمل

ان کان من عمل الشيطان حبیها

منیتها النفس حتى قد أضرها

و أحدث خلفا مما أمنيها (٤)

پاش ئه وه ی خو شه ویستی (قه یس) مه جنوونی کوری عامر ئاشکرا ده بی له هه موو شوینی باس هه ر باسی له یلی و مه جنوون ده بی، به مه ش خیزانی له یل هه ستیان به شوره یی کرد به رانبه ر به و خراپه کارییه ی که قه یس له گه ل کچه که و که س و کاریان کردوو یه تی، نه یان هیتشت که قه یس له یلی بیینی، باوکی قه یس بۆ لای باوکی له یلی ده چۆ و خوازینی له یلی بۆ قه یس ده کات، به لام

باوکی له یللی نارەزایی خوێ دەردەبرێ و له دابونەریتی بیابانی دانا بەزێ، له هەمبەر ئەم رەت کردنە وەهیدا، قەیس زۆر نیگەرانی و نارەحەت دەبێ و باوکی هەولێ زۆر دەدات که کچیکی تری بۆ بهێنێ، بەلام هیچ سوودیکی نابێ چونکه قەیس جگە له له یللی کەسی تری ناوی و دەلێ:

وقالو لو تشاء سلوت عنها

فقلت لهم فاني لا أشاء

وكيف وجبها علق بقلبي

كما علق بأرشيّة دلاء (٥)

هەندیکێ تر ویستیان وێنە لە یللی بشیوتێن، بەلام قەیس هیچ بایەخی بە قەسە فیتنە چی و دووزمانان ئەدەدا و گوتی لێ نەگرتن، بەلکو وتی:

يقول لي الواشون ليلى قصيرة

فليت ذراعاً عرض ليل وطولها

وان بعينها لعمر ك شهلة

فقلت كرام الطير شهل عيونها (٦)

مەجنون لە نێو کەس و کارە کەیدا دەبێ، پرسبیری لێ دەکەن، هیچ وەلامی نابێ، بۆیە پیتی دەلێن تۆ شیت بووی، ئەویش بەم جوۆرە وەلامیان دەداتەو:

اني لأجلس في النادي أحدثهم

فاستفيق وقد غالتني الغول

يهوى بقلبي حديث النفس نحوكم

حتي يقول جليسي أنت مجنون (٧)

تەنیا هەر لە یللی له خەیاڵ بوو، کە چاوی بە لە یللی دەکەوێ هۆش و عەقلی هاتۆتەو سەرەخۆ، لە یللی کە بەو حالە دەیبینی بۆی دەگری و مەجنوونیش بەم جوۆرە وەلامی دەداتەو:

أيا ليل بكي لي بعينك رحمة

من الوجد مما تعلمين وأعلم

أليس عجيباً أن نكون ببلدة

كلانا بها يشقي ولا نتكلم (٨)

کاتێ قەیس باری دەروونی زۆر ناساز دەبێ و خۆراکی بۆ ناخوێ، دایکی قەیس بۆ لای لە یللی دەچێ و پیتی دەلێ کورە کەم لە بەر تۆ شیت و شەیدا بوو دەبەوێ بتسبینی لە یللی پیتی دەلێ بە رۆژ لە بەر کەس و کارم ناتوانم، بە شەو چاوم پیتی دەکەوێ، کە شەو دادێ بۆ لای دەچێ و پیتی دەلێ: دایکت دەلێ تۆ لە سەر من شیت بووی شوکرانە بۆ خوا بکە و لە سەر حالی خۆت

بەردەوام بە، قەیسیش سەری بەرز دەکاتەو و هەناسە یەک هەل دەکیشێ و لە یللیش بۆی دەگری و دەلێ:

قالت: جنت على رأسي، فقلت لها الحب اعظم مما بالمجانين

الحب ليس يفوق الدهر صاحبه وانما يصرع المجنون في الحين

لو تعلمين اذا ما غبت ما سقمي وكيف تسهر عيني

لم تلوميني (٨)

قەیس) لە گەڵ بیوژنێک رێک کەوت بە ناوی (سوعاد) کە لە گەرەکی مائی لە یللی دەژیا، کە هەوالی لە یللی بۆ بهێنێ، هەموو شەوێ لە مائی بیوژنە کە یەکتریان دەبینی، بیوژن لە خۆی دلتیا نەبوو، بۆیە داوای لە قەیس کرد کە چیتەر بۆ لای نەبەت، نەوێک گومانی لێ بکەن، (قەیس) بەم شتیوێه وەلامی دەداتەو:

فلا تزجريني عنك خيفة كاشح

بحالي فاني ما عملت كتيب

وقد حل بي ماكنت عنه بمعزل

لحبيبي، فموتي يا سعاد قريب

أجارتنا ان الخطوب تنوب

واني صب ما أقام عسيب

أجارتنا انا غريبان ها هنا

وكل غريب للغريب نسيب (١٠)

لە ئاکامی ئەوێ کە قەیس سەردانی گەرەکی لە یللی دەکرد، کەس و کاری لە یللی بریاربان دا کە بۆ شوێنێکی دوور بڕۆن شەوێ کە قەیس بەرەو مائی لە یللی دەچوو، بینی کەسی لێ نەماو، هەوار خالییە، بۆیە دەلێ:

أبوس تراب رجلك يالولي

ولولا ذاك لم أدعى مصابا

وما بوس التراب لحب أرض

ولكن حب من وطىء الترابا (١١)

کەس و کاری لە یللی بۆ لای سولتان (مروان بن الحکم) چوون شکاتیان لە قەیسێ کورێ مەلوح کرد، مەروان نامە یەکی هەرەشە ئامیزی بۆ کەس و کاری قەیس هەنارد، داوای کرد کە قەیس واز لە مائی لە یللی بهێنێ و بە لایانەو نەچێ، ئەگیان خوینی دەرژێ، قەیس بەم شتیوێه وەلامی دەداتەو و دەلێ:

ألا حجت ليلى و آلى أميرها

علي يمينا جاها لا أزورها

وأوعدني فيها رجال أبوهم
أبي و أبوها خشنت لي صدورها
علي غير شيء غير أنني أحبها
وأن فؤادي عند ليلي أسيرها (١٢)

به دوورکه وتنه وهی له یلی، قهیس کهوته دهشت و ساریه، بویه خه لکی زگیان پی دهسوتا، بهرپرسیارانی دهولت پریاریان دا که هاریکاری بکه، عه مری کوری عه بدولر حمان کوری عه وف چاوی به قهیس کهوت و پی سهرسام بو، سۆزی پی دا که له لای کهس و کاری له یلی ناسانکاری بو بکات، به لام خیزانی له یلی به نه خیر وه لامیان دایه وه، وتیان که قهیس گۆنه ند و ئاریشه ی بو نانه ته وه، سولتانیس بریاری داوه که خوینی برژی، جا بویه شایه نی ئه وه نییه که کارمندی خه لیفه، شه فاعه تکاری بو بکات، عه مریش واز دههینتی له یارمه تیدانی، بویه لیتی تووره ده بی و هه جووی ده کات و ده لی:

رددت قلائص القرشي لما

رأيت النقص منه للعهد

وراحوا مقصرين و خلفوني

ألی حزن أعاجله شديد (١٣)

ئهم جاره (نۆفل کوری مه ساحق)، چاوی به قهیس ده که وی، سۆزی پیته دا که له یلی بو بخوازی، جلوه رگی ریکویک له بهر قهیس ده کات، له گه ل هه ندی له پیاهه کانی به ره و مالی له یلی ده چن، به و هیوایه ی که نۆفل بتوانی باوکی له یلی رازی بکات، به لام مالی له یلی پی ده لاین ده ته وی ئاپروومان به هیت، ئهم کاره نه که هیت، چونکه ئیمه مردن هه لده بژیرین ئه گه ر واز نه هیتی و په شیمان نه بیته وه، به م جوړه نۆفلیش سهرکه وتوو نه بو، چونکه باوکی له یلی دل بریندار بو، هه لویستی خو نی گۆری، قهیس له بی سۆزی نۆفل نیگه ران و نار ههت ده بی و هه جووی ده کات و ده لی:

وعار من الأرياش كاس من الهوى

من المال معدام لثيم الخلائق

تری هل أنني ليل بعزيمة صادق

كما حاج بي من نوفل بن مساحق

رأى خيفة في الناس منه على الرجا

ألم بقلب متطار الخوافق (١٤)

کاتی له یلیش وه کو مه جنون زیاد له پیویست نه خویش و نار ههت و ماندوو بو، عه قل و هوشی له سه را

نه ما بو، ئه و کاته له عیراق بو، که خیزانه که ی بیریان کرده وه بیسه ن بو حه ج، به لکو چاک ده بیته وه، کاتی هه والی نه خویشی له یلی ده گاته قهیس، قهیس هاواری لی هه لده ستی و ده لی:

يقولون ليلي بالعراق مريضة

فما لك لاتفنى وأنت صديق

شفي الله مرضي بالعراق فاني

علي كل مرضي بالعراق شفيق (١٥)

به لام له (مه جنون لیلی) ی عه بدولر حمان ئه لمصطاویدا به م جوړه نووسراوه:

يقولون ليلي بالعراق مريضة

فما ليتني كنت الطبيب المداويا

يقولون ليلي سودة حبشية

ولو لا سواد المسك ماكان غاليا (١٦)

له کاتی حه جدا، لاویکی ده وله مه ند به ناوی (ورد) چاوی به له یلی ده که وی و به جوانیبه که ی سهرسام ده بی، داخوازی ده کا، باوکی له یلیش رازی ده بی، تاکو شوو کردنه که ی بیته هوی ئه وه ی قهیس له یاد بکات، هه والی قهیس کۆتایی پی بیته، میتر کردنه که یان به سه ر له یلی سه پاند، له یلیش جگه له قهیس که سی تری ناوی، ده نگۆ هه یه ده لاین کاتی (له یلی) بو (ورد) ده ست نیشان کراوه، له هه مان کاتدا بو قه یسیش نیشان کراوه، به لام هه ره شه ی کوشتنی لیکراوه، ئه گه ر قهیس هه ل بژیری، ئهم هه واله ده گاته قهیس و قه یسیش ده لی:

الا يا ليل ان ملكت فينا

خيارك فانظري لمن الخيار

ولا تستبدلي مني دنياً

ولا برماً اذا حب القطار

يهرول في الصغير اذا راه

وتعجزه ملومات كبار

فمثل تأيم منه نكاح

ومثل قول منه افتقار (١٧)

میتر کردنی له یلی گه رده لولویکی له هوش و عه قلی قهیس هه لکرد، ئهم میتر کردنه مانای بی به ش بوونه له له یلی، بویه باوکی قهیس بیری کرده وه که قهیس بو مه که ببات تاکو خودا وه ند له عه شقی له یلی رزگاری بکات، به لام قهیس هه ر له گه رانی ناو مه که دا بو، که وتی:

ذکرتک والحجيج لهم ضجيج

بمكة والقلوب لها وجيب

فقلت ونحن في بلد حرام

به لله أخلصت القلوب (١٨)

له کاتی گه رانی ناو که عبه دا له قهیس ده پرسن، داوای په شیمانیت له خودای گه وره کردووه، نه ویش وه لایمان ده داته وه، ده لئی بلئی، داوام کردووه له خودای مه زن که به له بلیتم شاد بکات.

وان اعط ليلى في حياتي لم يتب

الى الله عبد توبة لا أتوبها

يقرب بعيني قربها وزيدني

بها عجباً من كان عندي يعيبها (١٩)

پاش نه وهی قهیس له حه ج ده گه ریتته وه، ده که ویتته هم دهشت و سارایه، جارئ به ره و باکوور ده چچ تاکو شام و به ره و خوار شوړ ده بیتته وه تا سنووری یه مهن، خوار دینشی گیاو گوژل ده بی که له و دهشت و سه حرایه شین ده بی، زور بی هیز و لاواز ده بی هه ردهم بیری له چیسای (توباد) ده کرده وه، که له ویتدا به مندالی له گه ل له یلی یه کتربان ده بیینی و پیکه وه حوشتره و انبان ده کرد، بویه ده لئی:

وأجهشت للتوباد حين رأيت

وهلل للرحمن حين رأني

وأذريت دمع العين لما رأيت

ونادي بأعلى صوته ودعاني (٢٠)

ده لئین جارئ قهیس له گه شت و گه رانیدا، چاوی به له یلی ده که وئ، زور ده گریچ و ده بووریتته وه و ده لئی:

بكي فرحا بليلى إذ رأها

محب لا يرى حسنا سواها

لقد ظفرت يداه ونال ملكا

لئن كانت تراه كما يراها (٢١)

به م جوړه مه جنون به لاوازی و سه رگه رانی له م چول و هوله کوچ ده کات، به په نجه کانی له سه ر لمی هم دوو دیره ده نه خشینئ:

توسد أحجار المهامة والقفرة

ومات جريح القلب مندمل الصور

فيا ليت هذا الحب بعشق مرة

فيعلم ما يلقى المحب من الهجر (٢٢)

به م شتیه به مه جنون ده بیتته شه هیدی له یلی، به لام بو مردنه که ی هه ندئ ده لئین پیش قهیس، له یلی نه خوش

که وتووه و گیانی سپاردووه، هه ندی کی تر ده لئین کاتی هه والی مردنی قهس ده بیستی نه ویش گیانی ده رده چچ، تاکو له جیهانیتکی تر دا پیک شاد بینه وه به م جوړه کوتابی به رووداوی کی تراژیدیا دیت که حیرو که که ی نه ک له نیتو جیهانی عه ره بیدا، به لکو له ولاتانی نیسلا میشدا بلا بوته وه.

شانو گه ری (مه جنون له یلی) ی نه حمه د شوقی

چیرو کی داوین پاکي نیوان مه جنون و له یلی به ده یان هونینه وه ی شیعری له زمانی عه ره بی و فارسی و تورکی و کوریدا به خو گرتون، تاکو چه رخی نوئ هم هه واله له نه ده بیاتی عه ره بیدا ده گتیردانه وه، نه حمه د شوقی که له سالی ۱۹۳۲ کوچی دوا بی کردووه، هاتووه هم چیرو که ی خستوته قالبی نه ده بی نوئ و به هونه ری شانو گه ری ده ریپوه، جا با بزانی نه حمه د شوقی چند به بنه ما میژوو بیه که ی چیرو که که پابه نده و چ گوړانکاری و داهینانی تیدا نه نجام داوه.

کورته ی شانو گه ری به که، نه حمه د شوقی شاعیر له شانو گه ری به که یدا به خیرایی ژینگه ی کوچه ری حجاز ده خاته روو، پاشان شاعیری حجازی (ابن زریخ) له لایه ن قه یسه وه بو لای له یلی ده نیردرئ که به ده ست نیشانی بکات، به لام له یلی ملکه چی داب و نه ریتی سارایه و هه ولئی یاخی بوون نادات، بزیه قهیس به بیانووی دار و ناگر به ره و مالی له یلی ده چچ، کاتی قهیس و له یل به یه ک ده گن، قهیس خو ی له بیر ده کات و ناگر ده گاته ناو له پی دهستی، بی نه وه ی ههستی پی بکات، چونکه ناگری دهروونی زور گه رمتر بوو.

به شی دووه می شانو که شاعیر وینه ی قهیس پیشان ده دات که له کهس و کاری دوور که وتوته وه و ساری کردوته شوینی نیشته چی بوونی و وازی له خواردن و خوراک هیناوه که دایکی بوئ ده نیرئ، پاشان کهس و کاری قهیس به ره و که عبه ی ده بن، به و هیوا به ی که له یلی له یاد بکات، که چی قهیس داوا کاره که خوشه ویستی به که ی زیاتر بی.

به شی سبیه می کارمه ندی خه لیفه کوری عه وف له لایه ن خانه واده ی نومیه له حجازه وه بو مالی له یلی ده نیردرئ تاکو باوکی له یلی رازی بکات و له قهیس بیووری، به لام باوکی له یلی پابه نده به دابونه ریتی ساراو رته ی ده کاته وه، قهیس به ناچاری روو له سه حرا ده کاته وه.

به‌شی چواره‌می، قه‌یس که له‌گه‌ل (ورد) می‌رده‌که‌ی له‌یلن به‌یه‌ک ده‌گه‌ن زۆر تووره‌ ده‌بێ، که‌چی (ورد) زۆرباش مامه‌له‌ی له‌گه‌ل ده‌کا و رتی پێ ده‌دا که له‌یلن ببینن، تا‌کو بۆی ده‌رکه‌وێ که (ورد) لیبی نزی‌ک نه‌بۆته‌وه و له‌یلن به‌ داوین پاکی ماوه‌ته‌وه، ئەم ژبانه نامۆبیه‌ی له‌یلن، کاریگه‌ری خراپی کردۆته‌ سه‌ر با‌ری ده‌روونی و نه‌خۆش ده‌بێ.

به‌شی پینجه‌م و کۆتایی، له‌یلن کۆچی دوایی ده‌کات، پاش ماوه‌یه‌ک قه‌یس پیتی ده‌زانی، به‌خیرایی ده‌تاوێته‌وه و ده‌که‌وێت و گیانی ده‌رده‌چێ.

شه‌وقی و چیرۆک و داستانی کۆنی عه‌ره‌بی

پاش خستنه‌رووی شانۆگه‌رییه‌که، به‌ ئاسانی ده‌توانین ب‌لێین که شه‌وقی به‌ داستانی دێرین، به‌تایبه‌تی به‌ کتیبی (ال‌اغانی) (ابو الفرج الأصفهانی) پابه‌ند بووه، که دیارده‌ی پابه‌ندبوونه‌که‌ش زۆره، ئەو ژینگه‌ کۆچه‌رییه‌ی که شه‌وقی له‌ شانۆگه‌رییه‌که‌یدا باسی لێوه‌ ده‌کات، هه‌مان ژینگه‌ی (ابو الفرج الأصفهانی) یه، که دیکۆری شانۆگه‌رییه‌که‌ له‌ ده‌وار و دار خورما و سه‌حرا پیکهاتوه، له‌به‌ر ئەوه‌ شوینی ژوانی مه‌جنوون و له‌یلن، هه‌روه‌ک له‌ کتیبی (ال‌اغانی) دا هاتوه، هه‌ردووکیان له‌ قۆناگی مندالیدا له‌ چپای توپاد حوشتره‌وان بوونه

جبل التوباد حياک الحیا

وسقی الله صبا‌نا ورعی

فیک ناغینا الهوی فی مه‌ده

ورضعناه فکنت المرعنا (٢٣)

ئهو هه‌والانه‌ی که له‌ ئەغانیدا باس کراوه، شه‌وقیش له‌ شانۆگه‌رییه‌که‌یدا به‌ په‌رۆشی بووه، قه‌یس به‌ره‌و مائی له‌یلن ده‌چێ و داوای دار و ئاگر ده‌کات له‌کاتی به‌یه‌کتر گه‌یشتنیا، و تووێژ له‌ نیوانیاندا په‌یداده‌بێ، قه‌یس له‌بێ ئاگاییدا، جله‌کانی ئاگر ده‌گرێ، ئاگره‌که‌ ده‌گاته‌ نێو له‌پی، بێ ئەوه‌ی هه‌ستی پێ بکات، چونکه‌ ئاگری دلێ به‌جۆشتره‌.

انت اُججت فی الحشا

لا‌عج الشوق فاستعر

ثم تخشین جمه‌

تا‌کل الجلد و الشعر (٢٤)

له‌و دیاردانه‌ی تر که شه‌وقی به‌ چیرۆکه‌که‌ی ئەغانی کاریگه‌ر بووه، سووربوونی بووه له‌ ناو‌پێکردن له‌نیوان

قه‌یس و باوکی له‌یلن، به‌تایبه‌تی روولینانی کوری عه‌وف له‌ باوکی قه‌یس به‌ مه‌به‌ستی ئاشناکردنه‌وه‌ی پێوه‌ندی نیوان قه‌یس و باوکی له‌یلن، هه‌رچه‌نده‌ هیچ به‌ریکی نابێ، به‌ل‌کو کاره‌که‌ی قه‌یسی گرانت‌ر کرد، قه‌یس زیاتر تازار و نار‌ه‌حه‌تی له‌ دووری له‌یلن کیشا.

أناة أبا لیلی وحلما ولا یکن

علیک صغیان الظنون سبیل

رددتم رکابی واتهمتم زیارتی

وأجلب فتیان وضیح کهل

تأمل تجد جمعا مغیظا وکثره

تصول وما تدری علام تصول

رؤس تنزی الشرفیها ورا‌ها

نفوس ذئاب مالهن عقول (٢٥)

هه‌روه‌ها له‌و به‌ل‌گانه‌ی تر که شه‌وقی به‌ داستان و چیرۆکه‌ کۆنه‌کان ده‌ربه‌ست بووه، چیرۆکی قه‌یس و ئاسکه‌که، که به‌لای قه‌یسه‌وه، وینه‌ی له‌ وینه‌ی له‌یلن ده‌چێ، بۆیه‌ ده‌یخاته‌ ژبیر چاودێری خۆیه‌وه، به‌لام له‌ناکاو گورگیکی درنده‌ی لێ په‌یدا ده‌بێ و ئاسکه‌که‌ ده‌کوژێ، قه‌یس له‌ تۆله‌ی ئاسکه‌که‌ که به‌ له‌یلن ده‌چێ، گورگه‌که‌ ده‌کوژێته‌وه، بۆیه‌ قه‌یس ده‌لێ:

رأیت غزالاً یرتعی وسط روضة

فقلت أری لیلی ترا‌ت لنا ظه‌را

فیا ظبی کل رغدا هنیئا ولا تخف

فانک لی جار ولا ترهب الده‌را

فما راعنی إلا وذن‌ب قدان‌تحی

فأعلق فی أحشائه‌ الناب و الظف‌را

ففوقت سهمی فی کتوم غمزتها

فخالط سهمی مه‌جة‌ الذئب والنه‌را (٢٦)

به‌لام له‌ شانۆگه‌رییه‌که‌ی شه‌وقیدا هه‌ندی گۆران رووی داوه، به‌م شێوه‌یه:

فقلت له‌ یا ظبی لا تخش حادئا

فانک لی جار ولا ترهب الده‌را (٢٧)

به‌ل‌گه‌ی تر که شه‌وقی به‌ چیرۆکه‌که‌ی عه‌ره‌بی ده‌ربه‌ست بووه، چوونی قه‌یس بۆ که‌عبه‌ و داواکاری له‌ یه‌زدان که خۆشه‌ویسته‌یه‌که‌ی بۆ له‌یلن زیاتر بکات، شه‌وقی له‌ سه‌رزاری زیاد که هاو‌پیتی قه‌یسه‌ ده‌لێ:

لقد سقناه بالأمس

فحج الکعبة‌ الغ‌را

فلما لمس الركن
ومست يده السترا
وقلنا الان من ليلي
ومن فتنتها ييرا
سمعناه ينادي الله
من ساحته الكبرى (٢٨)

له خالتيكى تردا شهوقى له گهل كتيبيى (الأغاني) دا
هاورايه، كاتى ديدنهى نيوان (قهيس) و (ورد)
ميردهكهى له يلى پيك دى، قهيس هه والى له يلى لى
ده پرسى، ناي له له يلى نزيك بوتوه، يان خوى به دوور
گرتوه، ده بينين شهوقى به پيچه وانهى دهقه عه ره بييه
كونه كان، دياره چيروكه عه ره بييه كونه كان ده لىن (له يلى)
و (ورد) ژيانى ناساييان بردوته سهر، به لام له لاي
شهوقيدا، له يلى رتهى نهوه ده كاتوه كه له قهيس نزيك
بوويته وه، هه روه ها قهيس به هه مان شيوه، له بهر
پيروزى و شكودارى نهوين، بهم جوړه (ورد) له وه لامى
پرسيارى قهيسدا ده لى:

هبها نعم يا قيس هل
مع الحلال من تهم؟
المرء لا يسأل: هل
قبل أهله؟ وكم؟
أجل لقد قبلتها

من رأسها الى القدم (٢٩)

شهوقى زياد له پيويست كه وتوته ژير كاريگه رى
(أبو الفرج الأصفهاني)، زور ديري كتيبيى (الأغاني)
خستوته نيو دوو كه وانوه، تاكو خوينه رزانى كه نهو
ديرانه له ريك خستنى شهوقى نييه، به لكو له
تاماده كردنى پالوانى راسته قينهى چيروكى قهيسى
كوري مه لووحه، شهوقى زور سوور بووه، له سهر
به ره له سستى هه ندى دير كه قهيس هونيو به ته وه، بو
نمونه، له كتيبيى (الأغاني) قهيس ده لى:

وداع دعا إذ نحن بالحيف من منى
فهيج أطراب الفؤاد وما يدري
دعا باسم ليلي غيرها فكأنما
أطار بليلي طائرا كان في صدري (٣٠)

شهوقى بهم جوړه به ره له سستى ده وه سستى و ده لى:

ليلي، نداء بليلي رن في أذني
سحر لعمرى له في السمع ترديد

إذا سمعت اسم ليلي ثبت من خبلي
وثاب ما صرعت مني العناقيد (٣١)

شهوقى له شانوكه رييه كه يدا سوور بووه، له سهر
سه ريپيچيه شيعرييه كاندا «هه ندى ده لىن هوگر و نالووده
بووه، به سه ريپيچى كردنى شيعرى عه ره به به شيوه به كى
گشتى» (٣٢)

شهوقى له زور رووداوه كانى شانوكه يدا، به كتيبيى
(الأغاني) ده ره سست بووه، لهم رووه وه، د. محمده
مه ندور ده لى:

«نه حمده شهوقى له شانوكه رييه كه يدا، به زور شتى
پروپوچ و نه فسانه پابه ند بووه، كه خاوه نى كتيبيى
نه غانى ده يگيرته وه» (٣٣)

(د. محمد غنيمي هلال) ده لى: «وه كو ده رده كه وى
نه حمده شهوقى ملكه چى هه وال گيره وه كانى قهيسه،
به ته نگ رووداوه كانى ميژو وييه وه يه، نه م به ته نگ وه هاتن
و كاريگه ربوونه له لاي خاوه نانى ريبازى ريباليزمى
فه ره نسى بينيمان» (٣٤)

له لايه كى تره وه د. مه حمود شهوكت ده لى: «شيعرى
قهيس كه له نه غانيدا باس كراوه، شهوقى بزواندووه،
وه ريكرتووه و به ريه چى داوه ته وه، بيگومان شهوقى
رووداوه جووداوزه كانى هه ليزاردووه و دايرشتوته وه»
(٣٥)

نایا شهوقى سوودی له هونینه وه كانى
فارسی و توركى وه رگرتووه

نهو كتيبانهى كه له سهر ژيان و روشنبيرى شهوقى
نووسراون، تامازه به وه ناكه ن كه زمانى فارسى زانيبيى،
هه رچه نده له چاره كى يه كه مى سه دهى بيسته مدا،
چاپخانه ي بولاقي ميسرى زور كتيبيى فارسى به چاپ
گه ياندوون، هه روه ها زياتر له بيست هه زار ده ستنووسى
فارسى له (دار الکتب) مى سى هه نه، له وانه
ده ستنووسى له يلى و مه جنوون، له و كاتدا زور له شاعير و
نووسه رانى تيرانى سه ردانى ميسريان كردووه،
هه نديكيان كتيبيى خويان بلاو كردووه ته وه، جگه له
دهرچوونى گوڤارى فارسى له ميسردا، كه خاوه نه كانيان
له بهر زوردارى قاجاره كان و پاشانيش ره زاشا هه لاتوون.
جا نه گه به لگه نه بى كه شهوقى فارسى زانيبيى، به لام
به لگه زوره كه شهوقى زمانى توركى زانيوه، چونكه
كتيبخانه كه ي زور ديوانى توركى تيدابووه، زور جار

سهردانی تورکیای کردووه و ناگاداری هندی له هونینهوهکانی تورکی بووه، که خاوهنهکانیان به چیرۆکی نیزامی گه نجهوی کاریگه بوونه، دیاره شهوقیش ناراستهوخۆ له ریگای زمانی تورکییهوه به بهرنامهی فارسی کاتیگراو بووه، له هندی شویندا مۆرکی سۆفیزمی به سهر ههلوئستی و کهسایه تیپیهکانیدا دیاره، که لیره دا به نمونه دهیخهینه روو.

۱- ههلوئستی (ورد) میردی له یلی، وهکو که سبکی پیروژ و شکۆدار لیتی دهروانی، له بهر نهوه لیتی نزیك نه بوتهوه، ئەمەش له بهر بهرپه چدانهوهی له یلی سهری ههله داوه، به لکو خوشه ویستیه کی سهرمه دی، جا (ورد) له ئەقینه دهووی و دهلی:

**منذ حوت داری لیلی ما خلوت من ندم
کانت إطافتي بها کالوثني بالصنم
ورما جئت فراشها فخانثني القدم
کانها لي محرم و ليس بيننا رحم (۳۶)**

۲- ههلوئستی قهیس کاتی له گهله کوری عهوف به رهوه گه په کی له یلی دهچن، که له مالی له یلی نزیك دهبنهوه، کهس و کاری له یلی چه کدارن و نامادهن خوینی قهیس برهتین، کوری عهوف ههولی دا که قهیس له رهوشه ناله بار و ترسناکه که هوشیار بکاتهوه، به لام قهیس ئەم شتانهی نه بینی، ته نیا له یلی نه بی، ئەمەش ههلوئستی نهوینداری سۆفیزمه، که له بووندا ههچ شتی نابین، ته نیا دلداره کهی نه بی، له پیناوی نهو دا هه موو کیشهکانی دنیا به لاره دهن، ئەمەش دۆخی سۆفیزمه له یه کیتی بووندا.

قهیس دهلی:

**أتبصر یابن عوف حي لیلی
تدجج في السلاح ولا نراها
فمالي لا احق غير لیلی
وان کثر السواد لدی حماها
لقد ألقى هوی لیلی حجاجا
علی عینی فلست أری سواها
وبغضت النصیح إلی لیلی
وسدد مسامعی عنه هواها (۳۷)**

۳- ره بهنی له یلی، شتیکی ناشکرایه که هه موو هونینهوهکانی فارسی و تورکی و کوردی جهخت له سهر نهوه ده که نهوه که له یلی شووی نه کردووه، ئەمەش په بههسته به رهوتی سۆفیزم، که چیرۆکه فارسی و

تورکهکان پیمان به خشیوه، که چی دهقیکی عه ره بی نییه، که له یلی میرد کردنه کهی قه دهغه کردی، هه موو ده ری دهخن که له یلی رازی بووه، ته نیا سه رچاوه یه کی عه ره بی نه بی، که له یلی میرد کهی قه دهغه کردی، ئەویش شهوقیه ئەم هه لوئستی شهوقیش بو نهوه ده گه ریته وه که شهوقی به هونینهوهکانی فارسی و تورکی کاریگه بووه له و وتووێژه به ده رده کهوی که له نیوان له یلی و هاوسیه کهیدا (عفرای) رووی داوه.

**لیلی: لم تعذب بالحب عذراء قبلي
كعذابي ولن تعذب بعدي
غفرای: هي عذراء؟ ربي اشهر**

لیلی: أجل عذراء حتی یضمني رکن لحدی (۳۸)

(د. محمد غنیمی هلال) دهلی: بایه خ پیدانی شاعیرانی فارس و تورک به بابه تی عه ره بی، هۆکاریکه بو سروشتی شاعیره کافان، ریگا خو شکه ره بو ژیا ندنه وهی ئەم کاره ساته له شانۆگه ری عه ره بیدا» (۳۹)

**ئەو شتانهی که شهوقی بو له یلی و مه جنوونی
زیاد کردووه**

دیاره پیش ئەحمده شهوقی، فارس و تورکهکان له سهر ئەم که له پوره مللییه، داهینان و نوێکارییان به ئەنجام گه یاندووه، به لام له ئەده بی عه ره بیدا دهست پیشخه ری بو شهوقی ده گه ریته وه، که گۆرانکاری نوێکاری تیدا کردووه، ئەم چیرۆکهی به شیوه یه کی هونه ری جوان به شانۆگه ری خستۆته روو، که پیشتر شیعی عه ره بی ئەم هونه ری به خووه نه بی نیوه، «شهوقی سوودی له رهوشنیری ره ژاوا به تایبه تی فه ره نسی وه گرتووه، کاتی سه ردانی پارسی کردووه، هه موو شهوی بو شانۆگه ریبه کانی فه ره نسی چووه» (۴۰)

شهوقی ستایشی (آل بیت) دهکات، شاعیر هه لوئستی میسر یه کان به رانه ره خانه واده ی پیغه مبه ره (د.خ) به تایبه تی حوسین و زینه بی خوشکی ده رده بری، که له قاهره گلکۆیه کیان بو کردووه میسر یه کان بو سه ردانی دهچن.

هذا إمام العرب

هذا حسین ابن النبی

هذا الزکی ابن الری

الطیب ابن الطیب (۴۱)

ئەو شته نوێیانهی که شهوقی بو چیرۆکه کهی زیاد

کردووه، سه ماى جنۆكه كانه، كه له گهڵ كهشى شانۆگهرى دهگونجى ئه مهش به هۆى كارىگهرى شانۆگهرى ئه ورووپاوه بووه.

الرقص يبعث الطرب

هلم يا جن العرب

هلم رقصة اللهب

إذا مشى على الخطب (٤٢)

له كۆتاييدا شهوقى مردنى له بلى پيش قهيس دهخات، به مهش شانۆگهرييه كهى به رهو كۆتايى بردووه، دياره ليتره دا شهوقى سوودى له ئه نجامى كۆتايى رۆميۆ و جولييت و ههگر تووه، هه چهنده شيوهى مردنه كانيان جياوازه به تاييه تى له دابى ئيسلامدا نايى پالّه وان به ژهر، يان به خه نجهر كۆتايى بيت، ههروهك له رۆميۆ و جولييتدا رووى داوه.

سەرچاوه كان:

- ١- عبدالرحمن المصطاوي: مجنون ليلي، دار المعرفة، بيروت- لبنان، ٢٠٠٥، ص ١٥.
- ٢- نفس المصدر السابق، ص ١٧.
- ٣- نفس المصدر ونفس الصفحة.
- ٤- نفس المصدر، ص ١٦.
- ٥- الدكتور بديع جمعة: دراسات في الأدب المقارن، الطبعة الثانية، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٨٠ ص ٢٩٦.
- ٦- نفس المصدر السابق، ص ٢٩٧.
- ٧- عبدالرحمن المصطاوي: مجنون ليلي، ص ١٨.
- ٨- نفس المصدر السابق، ص ١٩.
- ٩- نفس المصدر السابق، ص ٢٩.
- ١٠- الدكتور بديع جمعة: دراسات في الأدب المقارن، ص ٢٩٨.
- ١١- عبدالرحمن المصطاوي: مجنون ليلي، ص ٢٠.
- ١٢- نفس المصدر السابق، ص ٢٤.
- ١٣- الدكتور بديع جمعة، دراسات في الأدب المقارن، ص ٣٠٠.
- ١٤- عبدالرحمن المصطاوي: مجنون ليلي، ص ٢٧.
- ١٥- الدكتور بديع جمعة، ص ٣٠١.

- ١٦- عبدالرحمن المصطاوي، مجنون ليلي، ص ٥٢.
- ١٧- الدكتور بديع جمعة: دراسات في الأدب المقارن، ص ٣٠١-٣٠٢.
- ١٨- نفس المصدر السابق، ص ٣٠٢.
- ١٩- عبدالرحمن المصطاوي: مجنون ليلي، ص ١٠٥.
- ٢٠- الدكتور بديع جمعة، دراسات في الأدب المقارن، ص ٣٠٣.
- ٢١- نفس المصدر السابق، ص ٣٠٤.
- ٢٢- نفس المصدر السابق، نفس صفحة.
- ٢٣- احمد شوقي: الأعمال الكاملة، الهيئة المصرية العامة لكتاب، ١٩٨٤، ص ٢١٦.
- ٢٤- نفس المصدر السابق، ص ١٣٠-١٣١.
- ٢٥- نفس المصدر السابق، ص ١٦٧.
- ٢٦- ابوالفرج الاصفهاني: الأغاني، ج ٢، وزارة الثقافة والارشاد القومي بالقاهرة، ص ٧٤.
- ٢٧- احمد شوقي: الاعمال الكاملة، ص ١١٨.
- ٢٨- نفس المصدر السابق، ص ١٤٣.
- ٢٩- نفس المصدر السابق، ص ١٩٤.
- ٣٠- أبوالفرج الأصفهاني: الأغاني، ج ٢، ص ٢٢.
- ٣١- احمد شوقي: الاعمال الكاملة، ص ١٤٤-١٤٥.
- ٣٢- محمود شوكت: الفن المسرحي في الأدب العربي الحديث الطبعة الاولى، القاهرة، ١٩٦٣، ص ٩٧.
- ٣٣- محمد مندور: مسرحيات شوقي، القاهرة ١٩٥٦، ص ٩٢.
- ٣٤- د. محمد غنيمي هلال: ليل والمجنون في الأدبين العربي والفارسي، ص ٦١.
- ٣٥- د. محمود شوكت: الفن المسرحي في الأدب العربي الحديث، ص ٩٠.
- ٣٦- احمد شوقي الاعمال الكاملة، ص ١٩٥.
- ٣٧- نفس المصدر السابق، ص ١٤٩.
- ٣٨- نفس المصدر السابق، ص ٢٠٤-٢٠٥.
- ٣٩- د. محمد غنيمي هلال: ليل والمجنون في الأدبين العربي والفارسي، ص ٦٧.
- ٤٠- حسين شوقي: أبي شوقي، القاهرة، ١٩٧٤، ص ١١٠.
- ٤١- احمد شوقي الاعمال الكاملة، ص ١٤٢.
- ٤٢- نفس المصدر السابق، ص ١٧٥.